

СТАРІ КОНЦЕПЦІЇ І НОВІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ СИМВОЛІКИ ГАЛИЧА Й ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

У статті висвітлено основні концепції українських і зарубіжних учених щодо пояснень символіки Галича й Галицької землі. На основі найновіших археологічних джерел зроблено спробу довести, що геральдичною основою символіки Галича було зображення галки.

Ключові слова: археологія, Галич, галка, Галицько-Волинська Русь, геральдика, печатка, символіка.

В статье изложены основные концепции украинских и зарубежных ученых, посвященные толкованиям символики Галича и Галицкой земли. На основе новейших археологических источников сделана попытка доказать, что геральдической основой символики Галича было изображение галки.

Ключевые слова: археология, Галич, галка, Галицко-Волинская Русь, геральдика, печать, символіка.

The article is devoted to the main conceptions of Ukrainian and foreign scientists explaining symbolism of Galych and Galych region. On the basis of the newest archeological sources the attempt to prove that a picture of a daw was a heraldic basis of Galych symbolism was made.

Key words: archeology, Galych, daw, Galicia–Volhynia Rus, heraldry, signet, symbolism.

Питання про походження і значення символіки княжого Галича й усієї Галицької землі залишається дуже складним. Тільки щодо походження тризуба Рюриковичів існує більше ста версій, причому кожна з них має право на існування. Серед археологічних матеріалів, знайдених на території Галицько-Волинської Русі, які мають на собі зображення найдавнішої української геральдики, у першу чергу слід відзначити ті, що походять із Галича. Символ могутності – двозуби й тризуби – були відкриті археологами на золотниках і срібниках Володимира Великого і Ярослава Мудрого з Крилоського городища; металевій пластині, виявленій у процесі розкопок Золотого Току; орнаментальних мотивах срібних браслетів-наручнів і шитках давньоруських перстенів; графіті зі стін Успенського кафедрального собору (1157 рік) і Пантелеймонівського храму (кінець XII ст.); галицьких керамічних полив'яних плитках.

Відомі вони також зі Звенигорода, де родовий знак Рюриковичів знаходився на свинцевих пломбах. 1933 року професор В. Січинський знайшов у Во-

лодимирі Волинському знаки тризуба на цеглинах, якими було вистелено стежку біля церковного подвір'я. Можна не сумніватися, що тризуби й двозуби служили родовим геральдичними символами давніх володарів не тільки Києва, але й Галицької землі. Що це саме так, показали два археологічні відкриття. Перше з них належить відомому буковинському археологу Б. Тимощуку.

Знахідці кам'яного саркофага, який розкопав дослідник у давньоруському Василеві, присвячена значна за обсягом наукова література. Нас цікавлять знаки Рюриковичів – геральдичні символи, вирізані на верхній плиті усипальниці. “Геральдичні знаки Галицької Русі поки що не розшифровані, – констатував Б. Тимощук. – Неможливо визначити і князів, яким належали знаки Рюриковичів. Можна висловити припущення, що на плиті вирізано три таких знаки. Це двозубці з паростками внизу. Вони неоднакові і відрізняються між собою формою відростка. У першого відросток має форму простої палички, у другого він уже більш складний – роздвоєний, а у третього ще складніший роздвоєний з перехрестям” [28, с. 92].

Василівські князівські геральдичні знаки подібні між собою, тому виникає думка про їх генеалогічну тотожність. Їх розміщення відповідає прийнятій в Древній Русі системі – більш складний знак, мабуть, сина, ставиться нижче знака батьків. Тому знаки з Василева треба розглядати як такі, що належать одному князівському роду. Можливо, це був рід тербовлянського князя Василька, який мав тут свій двір. Очевидно, від імені князя й походить назва Василева.

Друге важливе спостереження зробив археолог Б. Томенчук. Ним було виявлено й прочитано пам'ятне графіті про смерть галицького князя Ярослава Осмомисла 1 жовтня 1187 року. У своїх публікаціях про епіграфічну пам'ятку з Успенського кафедрального собору вчений відзначав, що текст графіті суттєво доповнює геральдична номінація князя Ярослава Володимировича у вигляді трьох поєднаних двозубів. Маючи однакову основу, кожен із них містить персоналізовані деталі. Можна прочитати: “Князь Галицький Ярослав, син Володимира, онук Володаря Ростиславича”. Кожен із них, зв'язаних до купи двозубців, відомий як окремий геральдичний символ згаданих князів [17, с. 96].

Іншим шляхом ішло формування геральдики на особистих відзнаках знатних людей Галицької землі. З прадавніх часів існувало вірування в чародійну силу руноподібних знаків, які мали б боронити людей від лиха. Найбільша кількість гербів з руноподібними емблемами була в геральдиці шляхти – нащадків дружинників і бояр. Вони мали рунічні (геометричні) форми або ж являли собою комбінацію ліній, хрестиків чи найпростіших літер. Літописи підтверджують, що в давньоруський час наші предки вирізували знаки на персях, котрим користувались як печатками. Я. Пастернак знайшов дорогий перстень на Золотому Току. Він був позолочений, а на щитку прикрашений окладним рисунком тамгового (родового) знака. З прийняттям християнства поганські знаки

стали “хрестити”, додаючи до них хрест або створюючи його поперечною рисою.

Багато десятиліть триває дискусія про герби Галицько-Волинської Русі. Галицько-Волинський літопис розповідає про один із таких гербів. “За поприще од города Холма стоить також башта кам'яна, і на ній – орел кам'яний вирізьблений; висота ж каменя – десять ліктів, а з верхівками і підніжжями – дванадцять ліктів” [15, с. 419]. За цим описом церковний історик XIX ст. А. Петрушевич вважав, що це зображення представляє двоголового орла [24, с. 467]. “Якщо це княжий герб, – зазначав І. Крип'якевич, – то він належить Данилу, який побудував цей «стовп» разом з іншими холмськими укріпленнями” [14, с. 154]. На той час орел спочатку одноголовий, а згодом двоголовий використовувався в символіці Візантійської імперії, а десь між 1410–1433 рр. був остаточно утверджений імператором Сигізмундом I гербом німецького народу у Священній Римській Імперії.

Сучасний мистецтвознавець В. Жишкович висловив припущення про те, що особливе місце в оздобленні галицьких керамічних рельєфів займає орел: “Як споконвічний символ неба, сонця і світла, орел у структурі давньоукраїнського храму, зберігаючи значення апотропею, в світлі християнського вчення перш за все був символом тріумфу християнства. Втім, як безпосередній релікт античності, цей атрибут Юпітера, збережений візантійським мистецтвом, слід розглядати як геральдичний знак феодальної давньоукраїнської княжої верхівки” [12, с. 150–151]. Геральдичного орла із широко розставленими лапами та розпростертими крилами, вважав археолог Б. Тимошук, було поміщено на плитках з білокам'яного храму XII ст. у літописному Василеві [29, с. 112–113]. Ідентичні зображення орла збереглися також на плитках з давньоруської ротонди середини XII ст. “Полігон” у Карповому гаю

на Залуківських височинах [13, с. 237–239]. Геральдичного орла з повернутою в правий бік головою вміщено в круглому медальйоні на керамічних плитках, знайдених на Золотому Току [30, с. 24].

Для встановлення генези давньоруської геральдики княжих часів важливим є відкриття керамічних плиток від мозаїчного омфалія дерев'яної ротонди (друга половина XII – початок XIII ст.) на городищі Замчище в селі Олешків Снятинського району на Прикарпатті. Серед віднайдених плиток є складнофігурні рельєфні плитки, які в мозаїчному наборі утворювали зображення геральдичного орла в центральній частині підлоги храму [31, с. 91–94].

Можна припустити, що галицькі геральдичні зображення орлів мали безпосередній зв'язок із геральдичними орлами з Наддніпров'я й були пов'язані з ідеєю сильної влади Великих київських князів. Вірогідно, що зображення орла на шиферній плиті головної української святині Софії Київської було державною емблемою-гербом Київської Русі часів Ярослава Мудрого [3, с. 42]. Дослідник фресок і графіті Софіївського собору в Києві С. Висоцький звернув увагу на те, що на ктиторській фресці зображення орлів у декоративних картушах прикрашали плащ Ярослава Мудрого [4, с. 63, 84]. Якщо таке твердження правильне, то не виключено, що й вирізьблений з каменю на одній з оборонних веж при в'їзді до новозакладеної Данилом Галицьким столиці Холма орел міг бути своєрідним символом-емблемою могутньої Київської держави, славу якої мріяли відродити галицькі князі.

Двоголовий орел поширювався й на інші землі, що перебували під впливом Візантійської імперії і вважали себе певною мірою її правонаступниками. Сучасний знавець середньовічної геральдики Андрій Гречило, крім Росії, відносить до країн, де двоголовий орел знаходився в державних символах, Албанію, Сербію, Чорногорію, він також активно використовувався в емблема-

тиці Греції й Туреччини [8, с. 262]. Польський історик XV ст. Ян Длугош стверджує, що двоголовий орел був традиційним територіальним знаком на західноукраїнських землях. Під час Грюнвальдської битви 1410 р. на коругві Перемишлянської землі розміщувався двоголовий орел під однією короною на синьому полотні.

Орел належить до найбільш поширених у світовій геральдиці історичних емблем. У часи рабовласницьких цивілізацій він набув найбільшої популярності в Римській республіці, згодом – імперії. Східнослов'янські племена закріплювали срібні фігурки орлів на древках бойових знамен, про що свідчать археологічні знахідки скульптурних фігур орла і лева, виявлені при побудові Дніпрогесу. На грудях орла зображена монограма з грецьких літер, що означає ім'я “Петро” [27, с. 161].

В епоху розквіту Галицького князівства в другій половині XII ст. символіку з орлами використовували правителі польських, австрійських та німецьких князівств. За легендою, яку переповідає український геральдист К. Наріжний, славнозвісний князь Лех вирушив на пошуки долі. Йшов він дрімучими лісами, аж поки не натрапив на простору галявину. Посеред неї стояло високе дерево з великим гніздом, у якому сидів білий орел. Силует птаха чітко вирізнявся на тлі багряно-червоного сонця. Згодом на цьому місці заклали місто Гнезно, тобто “гніздо”, яке за династії П'ястів – нащадків Леха стало столицею Польщі. Від того часу герб Польського королівства – щит червоного кольору із зображенням білого орла [20, с. 84]. Існує й інша точка зору. Львівський геральдист А. Гречило вважає, що візантійський символ орла отримав поширення на галицькому ґрунті в епоху правління Романа Мстиславича (1199–1205 рр.) або ж це стало наслідком активної центральноєвропейської політики володарів Галича на початку XIII ст.

бору. З такою популярністю геральдичного улюбленця галичан не міг не рахуватися навіть польський король Казимир III Великий, який, починаючи з 1356 року, карбував монети на львівському монетному дворі. На аверсі руських грошків містилося зображення лева – герба королівства Руського. Символ галицької державності називали “монетою Русі”. Такі монети згодом випускали польський король Людовик та князь Владислав Опольський [34, с. 84–85]. Зображення лева як символу було вміщено на печатці Любарта, який уважав себе спадкоємцем Галицько-Волинського князівства. Золотий лев уперше зажив собі світової слави, коли його підняв полк Львівської землі в бою із хрестоносцями під Грюнвальдом у 1410 році.

Частина дослідників галицької старовини намагалася пояснити зображення грифона на керамічних плитках як геральдичний символ. Зображення цієї фантастичної істоти потрапило на Русь через Візантію з Ірану, де воно слугувало охоронним символом мітраїзму. Образ грифона в християнстві роздвоївся на окремі іпостасі: з одного боку, грифони, що охороняли “дерево життя”, стали обабіч хреста, а з другого, грифона почали ототожнювати з біблійним драконом [21, с. 95]. На думку археолога Т. Ткачука, “грифон у візантійському мистецтві символізував Христа. Його подвійна сутність (лев і орел) означає людську і божественну природу. Така інтерпретація найбільш ймовірна, особливо, якщо взяти до уваги жовте (золоте) тло полив’яних плиток (у випадку зображень грифонів на підлозі) чи їхнє розташування у колах в оточенні символів Богоматері” [30, с. 34]. Отже, зображення грифонів, як й інших фантастичних істот – пантер, єдинорогів, сирен, грифо-змій, павичів застосовувалися не як геральдичні, а як релігійно-світоглядні символи.

З’ясовуючи в спеціальному дослідженні походження назв “Галичина” і “Волинь”, визначний дослідник історич-

ної топоніміки Я. Рудницький писав: “Походження назви Галичини, поль. Galicja, рос. Галиция, нім. Galizien, англ. Galicia й ін., тобто південно-західної частини української етнографічної території, не викликає в сучасному назвознавстві ніяких сумнівів: є це назва країни, утворена від назви оселі Галич над Дністром” [25, с. 9]. Проблема походження назви столиці Галицької, а пізніше Галицько-Волинської держави нараховує більше двох десятків гіпотез. Зупинимося на основних версіях пояснення назви Галич, які сумлінно зібрав до своєї ґрунтовної статті “Звідкіля назва Галич?” (1944 рр.) археолог Я. Пастернак. Він виокремив такі твердження:

1) від здогадного “Галиці”, який мав бути похований у літописній “Галичиній” могилі (М. Грушевський, І. Крип’якевич, А. Лотоцький);

2) від гори “Галич”, що нею мала б бути Замкова гора в нинішньому Галичі (Я. Длугош, Енгель, М. Стенчинський);

3) від кельтського племені галатів (дарницький);

4) від недалеких галлійців (скордиків);

5) від галізонів, чи алізонів, які, за Геродотом, жили над нижньою течією Бугу й Дністра (Б. Гекет, Енгель, Земенцький);

6) від чорної галки, що її мала у своєму гербі спершу Галицька земля, а відтак австрійське королівство Галичина (Я. Длугош, А. Петрушевич, К. Соханевич);

7) від здогадного “гал” – чорний (І. Шараневич);

8) від польського слова “hala” – гора (В. Кентржинський);

9) від грецького слова “гальс” – сіль (Б. Гакет, Т. Свенцький, Й. Еглі, Т. Коструба) [22, с. 9–15].

Назва “Галич” на українських теренах має стосунок не тільки до міста над Дністром, але і до назви вершини гори в Карпатах біля с. Буківець на Турчанщині (Бойківщина). Крім цього, має-

мо села з похідними назвами: Галичани (Берестеччина), Галичівка (Кореччина), Галицьке (частина Львова; оселя на Градищині, Полтавська область). На російському мовному терені (Костромщина), побіч таких назв, як Сольгалич чи Галичье, існує назва Галич (так званий Галич Мерський). На словацькій землі маємо населені пункти Галіч і Стара Галіч, у Болгарії – Галиче, а в Македонії – Галичник і Галичани. Для повноти слід додати місцевість Галац над Дунаєм, що в XII ст. називався Малим Галичем у порівнянні з “великим” Галичем над Дністром. У новітній час українські емігранти назвали Галичем свої колонії в канадських провінціях Манітоба, Саскачеван, Альберта і Галицьке озеро в Саскачевані [25, с. 12].

Стародавні традиції гербів Галицької землі відбилися у прапорі воїнів, які брали участь 1410 року в битві під Грюнвальдом. “На білому прапорі там було зображено чорну галку в золотій короні, – пише видатний дослідник української історії Я. Шашкевич, – це найдавніша відома згадка про таку емблему. Бо золота корона на голові галки свідчить якраз про її походження з часів незалежності Галицького князівства: у 1410 р. Галич вже не був столицею князівства чи королівства, а символ давньої столиці залишився в гербі у вигляді золотої корони” [11, с. 8].

Перший опис територіального знака подав польський хронікар Я. Длугош, перераховуючи прапори всіх полків, що брали участь у Грюнвальдській битві: “... Двадцята хоругва – землі Галицької, чорна галка з короною на голові, у білому полі” [6, с. 3]. У своїй праці “Клейноди королівства польського” Я. Длугош не тільки подає опис герба – “чорна коронована галка з піднятими крилами у білому полі”, але й указує на подібність назв міста і землі та пояснює слов’янське значення “галка”. Ще одну звістку подає Матвій Франконій, який спостерігав 1548 року за похоронною процесією Сигізмунда I. Він наводить

описи хоругов, несених перед тілом, серед яких згадує і галицьку: “Чорна галка у короні, в білому полі”. У “Хроніці Європейської Сарматії” Олександра Гваньїні, виданій 1578 року, наводиться опис хоругви Галицької землі з “коронованою галкою з піднятими крилами”, але “у червоному полі”. У рукописному гербовнику 1575 року Еразма Каміна, що майже повністю базується на матеріалах Длугоша, на вміщених у ньому доповненнях зображена коронована чорна галка в білому полі на зеленій основі. У всіх писемних джерелах XVII–XVIII ст. галицький земельний знак фігурує тільки в білому (срібному) полі [7, с. 305].

Печатки на документах з 1583, 1659, 1674 рр. засвідчують, що гербом Галича була коронована галка з піднятими крильми, а лавничий уряд використовував видозміну цього знака – галка без корони й зі складеними крилами (1668 р.). У Центральному державному історичному архіві Львова виявлено 4 печатки 1591–1668 рр., виготовлені з воску й паперової накладки, різної належності – раецька, лавнича й міська – з майже незмінним зображенням оберненої по-геральдичному вправо галки з розпростертими крилами [26, с. 125].

Проводячи розкопки на місці древнього Галича та в його околицях, археологи Івано-Франківського краєзнавчого музею виявили окремі керамічні плитки із зображенням птахів. На місці одного з храмів XII–XIII ст. під час розкопок знайдено фрагмент плитки з підлоги розміром 94 x 71 мм, на якій зображено птаха з розпущеними крилами. Під час здійснення робіт з вивчення храму в Олешкові, яка на Дністрі, виявлено підлогу церкви, яка датується XII–XIII ст. Вона викладена кольоровою мозаїкою, у центрі якої – зображення силуету хижого птаха, що нагадує символічно зафіксовану голову орла. Розкопуючи храм біля Василева на березі Дністра, знайшли плитку (111 x 126 мм) із зображенням птаха. Своїм тулубом

він нагадує швидше галку, вважають археолог Б. Томенчук та орнітолог Я. Штиркало [33, с. 116].

На виробих із черні в мистецтві Галицької Русі XII–XIII ст. найчастіше зустрічаються “пташині мотиви”. У той же час на срібних пластинчастих браслетах, знайдених у Києві, у квадратних розмежованих рамках або арках зображуються переважно химерні узорі плетива, рослинні орнаменти, леви, барси, кентаври, на інших браслетах – танцюристи або музиканти.

Російський учений Б. Рібаков першим висловив здогад, що в Галицькій землі в давньоруський час працювали місцеві майстри черневої справи. Він включив у галицьку групу прикрас із черню два широкі пластинчасті браслети-обручі й колти. Перший срібний пластинчастий браслет походить з відомого Молотівського скарбу (с. Молотів на Львівщині). На ньому в шести арках з колонами й капітелями вміщено гравіровані малюнки. На одній стулці в бокових арках зображено двох різних птахів із розкинутими крилами, з в центральній – тризубець із розквітливими кінцями. На другій стулці також бачимо птахів, а між ними – постать мисливця в гостроверхому капелюсі. Він тримає у правій руці спис, а в лівій – здобич – птаха з довгим хвостом [5, с. 392]. Із цього Молотівського скарбу походять і два срібні персні-печатки з круглими щитками, на яких у псевдозерні вигравіровано птахів з розкинутими крилами. По краю щитків ідуть написи кирилицею: “печат Ванова” і “печат Скачкова”. Більшість дослідників вважає, що, можливо, молотовські печатки належали до пізніших часів, оскільки в скарбі, крім речей XII – першої половини XIII ст., були чеські монети другої половини XIII – першої половини XIV ст.

Другий браслет потрапив у 30-ті роки XX ст. до рук сільського збирача історичних пам’яток С. Ткачівського з Вікторова, що поблизу княжого Галича. Його він передав краєзнавцю Я. Хмілев-

ському, таким чином рідкісна знахідка опинилась у фондах Львівського історичного музею. На одній його стулці з боків зображено птахів, повернутих головами до центральної арки, заповненої плетінкою, що утворює тризубець із розквітлим верхом.

1974 року під час проведення земляних робіт було випадково відкрито скарб срібних прикрас у місті Сокаль на Львівщині. Ювелірні вироби зі срібла були сховані в землю в глиняному горщику. До складу скарбу входили: широкий срібний браслет, два великі скроневі кільця з намистинами призматичної форми та два менших скроневих кільця з кулястими намистинами. У центральній напівокруглій арці розміщено зображення птаха (голуба?), виконане в техніці контурної черні. У двох бічних арках уміщено ідентичні зображення “дерева життя”, а під ними, як і під зображенням пташки, – рослинний орнамент. Такі прикраси характерні для парадного жіночого одягу міщанок з князівсько-боярського середовища [23, с. 256–256]. Серед усіх речей Сокальського скарбу представлений широкий браслет-наручень, що поповнив групу срібних браслетів, які археолог В. Петегрич однозначно пов’язує з галицькою школою художньої металообробки. Започаткував цю серію виробів обруч, виявлений ще в кінці XIX ст. серед речей Молотівського скарбу. Прикметно, що на всіх стулках галицької групи давньоруських браслетів-обручів домінує пташина тематика.

Геральдична композиція – птахи або діво-птахи (сирини) по боках “дерева життя” – досить часто трапляється в орнаментиці давньоруських колтів. Розкопуючи ремісничі майстерні XII–XIII ст. в урочищі Юрієвське в Крилосі, Я. Пастернак знайшов двобічну кам’яну матрицю, уперек карбованої обвідки на ній стоять обернені плечима одна до одної пташки з поверненими назад голівками. Подібна композиція розроблена галицькими митцями на бронзовій

матриці, яку віднайшли польські археологи під час розкопок 2001 року міста Холм. За висновками вчених, такі сюжети, де існує зв'язок між образами птаха і жінки, є символом самого життя. Дослідниця Р. Михайлова зазначає: “Серед зображень на малих колтах переважають птахи, розташовані попарно (без плетінки), один птах, плетінка, рослинний орнамент із крином у центрі. Зображення птахів однакове із зображеннями на щитках-вставках київських срібних колтів з ажурною каймою, інколи – з декором золотих колтів XI – першої половини XII ст. та великих колтів, які часом демонструють переробку цього мотиву на самостійний елемент” [13, с. 126].

Коли ми наочно побачили, що зображення чорної галки з'являється й здобуває поширення на ранньослов'янському етапі історії, то спокусливою видалася думка, що в VI–VII ст. воно могло бути геральдичним символом літописного племінного об'єднання дулібів, які заселяли широкі простори Волині й Прикарпаття.

Відомий дослідник княжого Галича Я. Хмілевський (1895–1965 рр.) виводив давню символіку міста від тотемістичних вірувань людей, які жили тут у давнину. Такі тотеми роду ставали іменами вождів первісних племен, а згодом їх іменем стали називати місцевості, де проживала родоплемінна община. Тотемістичні мотиви знайшли своє гідне місце в геральдиці. Родовий знак, що зображував чорну галку, став основою герба Галича [32, с. 7–12].

На нашу думку, зміст назв “Галичина”, “Галицька земля”, “Галич” отожднювався в мешканців Давньої Русі не тільки з геральдичним зображенням чорної галки. У Європі існує дуже багато т. зв. “соляних міст”. Важлива роль солі позначилася на назві одного з найбільш давніх Європейських центрів – Гальштат. Із розробки соляних родовищ, поряд із рудниками, тут розпочався розквіт культури у VIII–V ст. до н. е. Саме слово є похідним від кельтського

“hal” – сіль. Місцевості, де знаходилися соляні джерела або поклади солі, отримували “соляні” назви. Із сіллю в Європі, вважає Р. Михайлова, пов'язані назви міст – Галле і Халле в Німеччині, Зальцбург в Австрії (німецькою “сіль” – “зальп”), Галап у Румунії, Солігорськ у Білорусі, Друскінінкай у Литві (“доуска” литовською – “сіль”), а також областей – Галіція в Іспанії, Галичина в Україні, Цизальпінська чи Трансальпінська Галлія в районах Альп, Галатія в Малій Азії [18, с. 83–89].

Основними постачальниками солі до Києва були два столові гради – Галич і Перемишль. Саме торгівля сіллю, на думку археолога В. Ауліха, стала причиною появи Галича. Не безпідставно цей фахівець доводив, що саме слово “сіль” – “гальс” знаходиться в основі назви Галича й усієї Галичини [2, с. 146]. Про монополію Галича на торгівлю сіллю можемо судити із середньовічних письмових джерел, де згадана ситуація, що склалася 1098 року в Давній Русі, коли під час сутички з київським князем галицькі володарі “... не пустили гостей із Галича ні людей з Перемишля, і не бисть ні солі во всій Русской землі... І бе видите тогда люди сушая в велицей печали” [1, с. 108]. Цю монополію Галич утримував і в XII, і в XIII століттях, за доби правління Ярослава Осмомисла й Данила Галицького. Повз Галич у княжу добу проходив Дністром знаменитий “соляний” шлях з Удеча (Жидачева) [15, с. 286]. Дорогу через ліс “Діброва”, яка веде із Сокола в Залукву, в актовому документі 1787 року називають “сільною дорогою”.

Отже, зображення чорної галки на різноманітних ювелірних виробках, які масово виявили “чорні археологи” на території давньоруських міст Західної України, виражають багатовікову традицію геральдики княжого Галича й усієї Галицької землі. Цей символ мав таку державну важливість і духовну привабливість для галичан, що вони залюбки розміщували його на браслетах, колтах,

перстнях, інших виробих декоративно-прикладного мистецтва, використовували в особистій офрагістичній практиці.

1. *Абрамович Д.* Києво-Печерський патерик / Абрамович Д. – К., 1991. – 250 с.
2. *Аулих В. В.* Историческая топография древнего Галича / В. В. Аулих // Славянские древности. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 130–160.
3. *Висоцький С.* Яким був герб Київської Русі за часів Ярослава Мудрого? / Висоцький С. // Розбудова держави. – 1992. – № 3. – С. 41–43.
4. *Висоцький С. А.* Светские фрески софийского собора в Киеве / Висоцький С. А. – К. : Наук. думка, 1989. – 215 с.
5. *Гончаров В. К.* Художні ремесла / В. К. Гончаров // Історія українського мистецтва : у 6 т. – К., 1966. – С. 352–357.
6. *Гречило А.* Историчні герби Галицької землі та міста Галича / А. Гречило // Галицька брама. – Львів, 1998. – Ч. 9. – С. 3.
7. *Гречило А.* Герби Івано-Франківської області та міста Галича / А. Гречило // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. – Івано-Франківськ ; Галич : Плай, 1998. – С. 304–308.
8. *Гречило А.* Становлення символів Руського королівства (друга половина XIII – початок XIV ст.): версії, міфи й традиція / А. Гречило // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Львів, 2008. – С. 260–276.
9. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К., 1990. – 524 с.
10. *Дашкевич Я.* Геральдичне зображення Лева в період Галицько-Волинської держави (перша половина XIV ст.). / Я. Дашкевич // Знак. – 1998. – Ч. 16. – С. 6–8.
11. *Дашкевич Я.* Символіка проквітлого хреста / Я. Дашкевич // Знак. – 1999. – Ч. 18. – С. 6–8.
12. *Жишкович В.* Пластика Русі-України : X – перша половина XIV століття / В. Жишкович. – Львів : Ін-т народознавства, 1999. – 230 с.
13. *Иоаннисян О. М.* Новые исследования одного из памятников галицкого зодчества XII века / О. М. Иоаннисян // Советская археология. – 1983. – № 1. – С. 231–244.
14. *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство / І. Крип'якевич. – Львів, 1999. – 219 с.
15. *Літопис Руський* / пер. за Іпатіївським списком Леонід Махновець. – К. : Дніпро, 1990. – 591 с.
16. *Макарова Т. И.* Черное дело Древней Руси / Т. И. Макарова. – М. : Наука, 1986. – 156 с.
17. *Максимов П. О.* Графіті XII ст. Галицького кафедрального (крилоського) Успенського собору / Максимов П. О., Томенчук Б. П., Кочкін І. Т. // Галицько-буковинський хронограф. – 1998. – № 1. – С. 93–98.
18. *Михайлова Р. Д.* З історії вивчення соляних промислів / Михайлова Р. Д. // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 15. – С. 83–89.
19. *Михайлова Р. Д.* Художня культура Галицько-Волинської Русі / Михайлова Р. Д. – К. : Слово, 2007. – 490 с.
20. *Наріжний К. Г.* Живий світ геральдики : Тварини і рослини в державній символіці / Наріжний К. Г. – К., 1997. – 182 с.
21. *Овчинников О. Г.* Семантика галицьких керамічних плиток / Овчинников О. Г. // Галич і Галицька земля : зб. наук. пр. – К. ; Галич, 1998. – С. 94–96.
22. *Пастернак Я.* Звідкіля назва Галич? / Пастернак Я. // Студентський Прапор. – Львів, 1944. – Ч. 1. – С. 9–15.
23. *Петегірич В.* Дві рідкісні знахідки княжої доби із Сокаля на Львівщині / В. Петегірич // Наукові студії. Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Вид. 4. – Львів, 2011. – С. 254–267.
24. *Петрушевич А.* О городъ Галич за Луквой / Петрушевич А. // Вестник Народного Дома. – 1887. – Ч. 52.
25. *Рудницький Я. Б.* Назви “Галичина” й “Волинь” / Рудницький Я. Б. – Вінніпег, 1952. – 32 с.
26. *Сварник І.* Печатки міст Галицької землі / Сварник І. // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С. 125–126.
27. *Сміленко А. Т.* Речові скарби / Сміленко А. Т. // Археологія Української РСР. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 3. – С. 150–163.
28. *Тимошук Б.* Північна Буковина – земля слов'янська / Тимошук Б. – Ужгород : Карпати, 1969. – 192 с.
29. *Тимошук Б. А.* Декоративные плитки XII–XIII вв. из Василева / Тимошук Б. А. // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1969. – Вып. 120. – С. 112–113.
30. *Ткачук Т. М.* Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма : каталог / Ткачук Т. М., Тимус К. Л. – Галич, 1997. – 60 с.
31. *Томенчук Б. П.* Дослідження дерев'яної ротонди на давньоруському городищі в Олешкові на Пруті / Томенчук Б. П. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1993. – Т. ССХХV. – С. 87–96.
32. *Хмілевський Я.* Походження назви Галич / Я. Хмілевський. – К. ; Філадельфія, 1958. – Ч. 1. – С. 7–12.
33. *Штиркало Я. Є.* Птахи в геральдиці Галицької землі / Штиркало Я. Є., Томенчук Б. П. // Беркут. – Чернівці, 1992. – Ч. 1. – С. 116.
34. *Шуст Р.* Нумізматики : Історія грошового обігу та монетної справи в Україні / Шуст Р. – К. : Знання, 2007. – 437 с.